

Kautiljova „Arthašāstra“ o soudech, soudcích a soudním řízení

Stanislav Balík¹ - Stanislav Balík ml.²

Právní historie, jak napsal již významný český romanista Leopold Heyrovský³, patří spolu se srovnávací právní vědou a právní filosofií k významným pomocným vědám právním. Ani století poté, kdy byla tato sentence formulována, by tento obor neměl být – což se u nás občas bohužel děje – odsouván na právnických fakultách do ústraní, ale měl by naopak být pěstován pro co nejširší okruh zájemců z řad studentů, právnické obce a vzdělavců.⁴

Záběr zájmu právních historiků se přitom přirozeně podle možností teritoriálně rozrůstá o další a další státní útvary a historické právní řády společně s tím, jak se svět stále více globalizuje. Zatímco na přelomu 19. a 20. století se na právnických fakultách v českých zemích vyučovaly především střeoevropské právní dějiny, v období po druhé světové válce se vyučovacím předmětem staly obecné právní dějiny a koncem 20. století – zatím pouze někde a jako předmět výběrový či povinně volitelný – právní dějiny mimoevropských zemí.⁵

Obor mimoevropských právních dějin, který v současné době přednášíme na právnických fakultách Západočeské university v Plzni a Masarykovy university v Brně, má umožnit studentům rozšíření jejich znalostí obecně teoretického základu, usnadnit jim případné pozdější profesní zapojení v oblasti mezinárodních vztahů či v neposlední řadě alespoň se znalostí reálií dané země cestovat po zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky.

Zahájení výuky zmiňovaného předmětu je završením vzrůstajícího zájmu o uvedené země, který se v českých zemích – ve zkratce řečeno – na vědeckém poli projevuje od založení Orientálního ústavu v Praze roku 1922 narůstající spoluprací právních historiků s orientalisty, afrikanisty a ibero-amerikanisty, v činnosti specializovaných kateder na filosofických fakultách, vydáváním periodik jako např. Archiv orientální, Nový Orient apod.

---

¹ Prof. JUDr. Stanislav Balík, CSc., vedoucí Katedry právních dějin, Fakulta právnická Západočeské university, Plzeň.

² JUDr. PhDr. Stanislav Balík, Ústavní soud ČR; Katedra právních dějin, Fakulta právnická Západočeské university, Plzeň

³ Srv. L. Heyrovský, Dějiny a systém soukromého práva římského, VI. Vydání, Bratislava 1927, str. 9-10. Tato myšlenka se stala i součástí právní věty nálezu Ústavního soudu ČR, sp. zn. Pl. ÚS 1/08.

⁴ Srv. např. E. Vlček, role právní historie v právnickém studiu, in: V. Knoll (ed.), Acta historico-iuridica Pilsensia 2006. Sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České a Slovenské republiky, Plzeň 21. – 23. 9. 2006, Plzeň 2007, str. 18-20.

⁵ Srv. blíže např. S. Balík, Několik poznámek o výuce Obecných právních dějin a Právních dějin mimoevropských zemí na Fakultě právnické Západočeské university v Plzni od zahájení do dnešních dnů, in: Acta historico-iuridica Pilsensia 2006, str. 13-17; S. Balík, S. Balík ml., Texty ke studiu právních dějin evropských zemí a USA, Plzeň 2005, str. 11-15.

Dvou- či jednosemestrová výuka předmětu o mimoevropských právních dějinách se odehrává střídavě ve formě přednáškové i seminární.⁶ Velmi důležitou roli spatřujeme především v rozboru textů právních památek a historické komparatistice, přičemž nezřídka upozorňujeme na aktuálnost a využitelnost textu i v současné době. Snažíme se studentům takto přibližovat mimo jiné i díla stojící na pomezí právní etiky a práva z období velkých setkání Evropy s Východem v období starověku i středověku, a to s vědomím toho, že tato setkání měla trvalé dalekosáhlé důsledky pro rozvoj evropského myšlení. Se studenty tak čteme např. starověké Maximy vezíra Ptahotepa⁷ a Kautiljovu Arthašastru či středověkou knihu o vládě (Sijásetnáme) prvního ministra seldžuckých sultánů Alp Arslana a Malikšáha Nízám-Mulkmulka.

Kautiljova Arthašastra, u které se v dalším výkladu zastavíme, se nabízí i díky tomu, že v roce 2001 byl vydán její český překlad z pera vynikajícího českého indologa Dušana Zbavitele.⁸ Při právněhistorickém rozboru tohoto pramene klademe důraz na to, aby dobový obsah byl uspořádán a vysvětlován právníkovi srozumitelnější formou současnou právníkovou terminologií a systematicky tak, aby byl blízký systému současného kontinentálního práva.

Nastiňme si na příkladu rozboru zejména třetí knihy Kautiljovy Arthašastry „o soudcích“ v konkrétnější podobě to, co bylo shora napsáno obecněji.

x x x

O době vzniku „Učebnice světských záležitostí“ či „Arthašastry“ se vede neukončená diskuze. Tradičně převládá názor, že toto mimořádně proslulé státovědecké dílo vzniklo ve 4. století před Kristem v Indii a že autorem byl vzdělaný bráhman Kautilja, známý také jako Čánakja či Višnagupta, který byl hlavním ministrem krále Čandragupty Maurji. Znamenalo by to, že spis vznikl právě v období prvního velkého setkání Evropy s Východem, tedy v době proniknutí řecko-makedonské helénistické kultury na Východ za vlády Alexandra III. Velikého, či jinak, Alexandra Makedonského.

Kautiljův spis Arthašastra se zabývá řadou světských záležitostí, a to zejména organizací státu a jeho správou, vnitrostátní a zahraniční politikou, postavením a povinnostmi panovníka a jiných státních funkcionářů, obchodem, řemesly a ekonomikou, tedy oblastí veřejného práva a organizace státu, obsahuje však i partii o soukromém právu a soudním řízení. Ve třetí knize je tak pojednáno např. o sňatcích, dědění, vlastnictví a věcných právech, svěřených věcech, neplacení dluhů, koupi a prodeji, darování, sázce a hře. Pod titulem „rozhodování při“ je ve třetí knize věnována pozornost právním úkonům. Nechybí ani předpisy pro sluhy a nádeníky a o společném podnikání, tedy z oborů dnešního pracovního a obchodního práva.

Třetí kniha „o soudcích“ sice obsahuje partie z trestního práva, např. o loupeži a ublížení na těle, většinu norem trestního práva hmotného i procesního se zaměřením na přípravné řízení však přináší až čtvrtá kniha „o odstraňování trnů“.

---

⁶ Srv. i učebnici S. Balík, S. Balík ml., Právní dějiny mimoevropských zemí, 2. rozšířené vydání, Plzeň 2006.

⁷ Srv. S. Balík (ml.), Maximy vezíra Ptahotepa – starověký etický kodex úředníka, in: Principy dobré správy. Sborník příspěvků přednesených na pracovní konferenci dne 22. 3. 2006, Brno 2006, str. 21-26.

⁸ Srv. Kautiljova Arthašastra aneb Učebnice věcí světských. Přeložil a doslov napsal D. Zbavitel, Praha 2001. Z důvodu úspornosti citujeme z Arthašastry zvláště odkazy na jiné, než třetí knihu, ostatní citace v dalším textu jsou právě ze třetí knihy „o soudcích“.

Lze říci, že Arthašastra svým záběrem zasahuje do řady právních odvětví, na druhé straně však nepokrývá celý staroindický právní řád. „Učebnice světských záležitostí“ není kodifikací práva, o dobovém právu však podává vcelku věrohodnou představu, i když čtenář si musí být vědom toho, že jako i každá dnešní učebnice přináší názory a představy autora o tom, jak by právo mělo být ideálním způsobem aplikováno či dotvářeno.

Přejdeme nyní ke staroindické justici a soudnímu řízení podle Kautiljovy Arthašastry.

x x x

Moc panovníka byla ve staroindickém státě absolutní. Arthašastra tak zákonitě nepředpokládá dělbu moci a soudci výslovně přiděluje hodnost ministra.

V první knize „o kázni“ uvádí Kautilja vlastnosti, jež by měl král vzít v úvahu při výběru ministra. Dokonalý ministr by měl být „domácího původu, urozený, snadno ovladatelný, znalý umění a řemesel, obdařený zrakem vědy, moudrý, vytrvalý, obratný, výmluvný, smělý, bystrý v úsudku, energický a vlivný, schopný snášet útrapy, poctivý, přátelský, pevně oddaný, charakterní, silný, dobrého zdraví a pravdomluvný, neztrnulý ani nepřelétavý, oblíbený a nedělající si z lidí nepřátele.“ Z uvedeného výčtu lze zcela jednoznačně dovodit, že o nezávislosti justice nemůže být řeč.

Vzhledem k tomu, že králi, „jenž spravedlivě rozhoduje dle zákona a dle zvyku“ je slibováno, že „může dobýt zemi až po její konec“, mělo být analogicky i rozhodování soudců v zásadě nestranné.

Soudci rozhodovali o přích pocházejících z pohraničí, obvodů, okresů a krajů v tříčlenných senátech. Pravomoc soudu nebyla v soukromoprávních věcech výlučná, ve sporu o pole tak např. rozhodovali „sousedé, starší obce“, ve sporu o hranice mezi dvěma obcemi rozhodovala skupina pěti či deseti sousedních obcí.

V soudním řízení byla přísně uplatňována zásada koncentrace řízení. Odpovědnost za výsledek byla zdůrazněna zejména v případě žalobce. Kautilja to komentuje úvahou, že je „to proto, že o tom, co se bude dít, rozhodoval žalobce a nikoliv žalovaný“. Žalobce, aby neztratil při, musel být na spor argumentačně i důkazně dobře připraven. V případě, že žalobce, jemuž žalovaný odpověděl, nedal odpověď ještě téhož dne, spor prohrál.

Staroindické soudní řízení nemohlo trpět průtahy ani kvůli žalovanému. Ten měl dostat lhůtu k vyjádření resp. odpovědi lhůtu tři až sedmi dnů. Nečinnost žalovaného byla zprvu sankcionována pokutou ve výši tří až dvanácti panen, po marném uplynutí tří poloměsíců ztrátou pře.

Řízení mohlo skončit i kontumačním rozhodnutím, a to nejen v případě útěku žalovaného, ale i v případě útěku žalobce.

Strany měly povinnost tvrzení, bylo na nich, aby unesly důkazní břemeno. Nepředložil-li účastník na výzvu soudu důkazy, předložil-li „slabý důkaz“ nebo jiný důkaz, než byl požadován, při ztratil.

Prohra ve sporu nastala i tehdy, nebyl-li účastník s to vyvrátit předložené důkazy či je popíral pouze slovy „tak to není“.

Nejtypičtějším důkazním prostředkem byl výslech svědků. Spor prohrál ten, kdo „nechtěl uznat, co potvrdili svědkové“, i ten, kdo se snažil svědky nepřipustně ovlivňovat. Stačilo přitom, aby s nimi „potají rozmlouval tam, kde to nebylo dovoleno“.

Svědkové měli být přivedeni v krátké době, vzdálení a neochotní byli předvolávání jménem krále.

Před započítím výslechu ve sporu o zaplacení dluhu měl soudce „v přítomnosti bráhmana, džbánu s vodou a ohně“ napomenout svědky resp. vést je k tomu, aby vypovídali pravdu. Formule soudcova napomenutí byla odlišná podle toho, jaké kasty byl svědek příslušníkem. Bráhmanovi stačilo říci: „Mluv pravdu!“ Kšátrijovi nebo vaišovi soudce pohrozil slovy: „Zalžeš-li, neměj žádné ovoce z dosavadních obětí a dobrých skutků a chod' s miskou žebrať o jídlo do domu svých nepřátel!“ Šúdru soudce varoval: „Řeknete-li nepravdu, všechny vaše zásluhy z doby mezi narozením a smrtí přejdou na krále a královny hříchy na vás, a ještě bude následovat trest. I později bude zjištěno, co jste ve skutečnosti viděli a slyšeli. Povězte pravdu, jsouce jednotné mysli.“

Odmítnutí výpovědi nepřicházelo v úvahu a bylo stíháno zprvu pokutou, po třech poloměsících navíc povinností nahradit procesní výdaje. V případě křivé či nepravdivé nebo „hloupé“ výpovědi se názory dobových právníků lišily. Kautilja rekapituluje stanoviska různých právních škol, z nichž nejpřísnější byli žáci Brhaspatiho navrhuující trest smrti resp. popravu, a sám navrhuje uložení pokuty čtyřiačtyřiceti pan v případě křivé výpovědi a dvanácti pan těm, kteří odmítnou vypovídat.

Při rozhodování ve sporu o peněžité plnění měli soudci rozhodovat v zásadě podle toho, v čí prospěch vypovídalo více „pocitivých a uznávaných osob“. Soudci tedy nemohli volně hodnotit důkazy ve vzájemných souvislostech. V případě pochybností však mohli zvolit - zřejmě alternativně – možnost předložení věci k rozhodnutí králi.

Neplatným bylo obecně svědectví zemřelého či postiženého neštěstím.

„Zákon, pře, zvyk, králův příkaz – to jsou věru čtyři nohy, po nichž předmět sporu chodí... Základ zákona je pravda, základ pře jsou však svědkové, zvyku souhlas mnoha lidí a příkazu vůle krále.“ Králův příkaz mohl změnit zákon, obyčej i výsledek sporu. Král tak byl nejvyšší resp. druhou instancí.

O soudním řízení se vedl protokol. Předpokládala se účast soudního sluhy. Nahradiť jeho mzdu a cestovní výdaje měl povinnost ten, kdo proces prohrál. Povinnost k náhradě nákladů řízení byla řešena formou pokut v zásadě podle výsledku sporu či procesního zavinění.

Věta „a obžalovaný necht' není znovu žalován“ řeší překážku litispendence a rei iudicatae. Protinávrh byl povolen pouze výjimečně, např. ve sporu o společnou účast na karavaně.

V případě, že žalovaný byl odsouzen kontumačně nebo pokud uprchl, hojil se žalobce z jeho majetku. Z exekuce bylo vyloučeno náradí pro výkon povolání. Pokud žalovaný nebyl solventní, resp. žalobce za něj zaplatil pokutu, mohl jej žalobce nechat pro sebe pracovat, vzít jej do zástavy a – pokud nešlo o bráhmána, předat jej třetí osobě, aby pracoval pro ni.

Z popisu v Kautiljově Arthašastře je tak patrné, že staroindické soudní řízení bylo formální, rychlé a účinné. Žalobce si nepochybně musel pečlivě rozvažovat rizika ztráty sporu a zahájení řízení na zkoušku bez dobré přípravy argumentace a předběžného posouzení důkazní situace. V průběhu sporu bylo nutno se soudem spolupracovat, nečinnost či neobratnost vedly k prohře a navíc k pokutě. Patřičnou úctu k soudcům museli zachovat i svědkové.

x x x

Co říci závěrem?

Z toho, co bylo řečeno, je zřejmé, že i dobová procesní pravidla byla stručná, jasná a srozumitelná. Staroindické soudní řízení nemohlo být zatěžováno průtahy, zjištění procesních stanovisek účastníků a dokazování mělo vymezeno velmi krátké lhůty.

Český čtenář si teď může povzdechnout nad tím, jak často a mnohdy neúčelně je novelizován a o nová a nová ustanovení kasuisticky doplňován občanský soudní řád v České republice, mohl by si postesknout i nad špatným stavem vymahatelnosti práva.

Na druhé straně to, co bylo napsáno o soudech, soudcích a soudním řízení v Kautiljově Arthašastře, nemůžeme brát jinak než jako pouhý výklad o procesním právu a nikoliv již o jeho aplikaci. O tom, že Arthašastra je chytře napsána, není pochyb.

Za přiblížení by stály jistě i normy dalších právních odvětví, o nichž je v Arthašastře pojednáno, to by však byla již jiná kapitola. V současné době promýšlíme obsah připravovaných „Textů ke studiu mimoevropských právních dějin“ a předpokládáme, že ukázky z Kautiljovy „Učebnice světských záležitostí“ v nich budou mít jistě svoje zasloužené místo...

Resumé